

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Tikka, Marko; Eilola, Jari

Title: Lakien synty ja oikeudenkäytön ihanteet

Year: 2014

Version:

Please cite the original version:

Tikka, M., & Eilola, J. (2014). Lakien synty ja oikeudenkäytön ihanteet. In P. Karonen, & A. Räihä (Eds.), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen: Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900-1960* (pp. 179-201). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. *Historiallisia tutkimuksia*, 267.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Marko Tikka ja Jari Eilola

Lakien synty ja oikeudenkäytön ihanteet

Lain ja oikeusjärjestelmän synty

Oikeustiede oli 1900-luvun alussa eräs politisoituneimmista tieteenaloista Suomessa.⁷²⁵ Sen poliittisuus sisälsi sekä ulko- ja sisäpoliittisia että sosiaalisia aspekteja. Tultaessa 1950-luvulle se, miten oikeustiede esitettiin *Oma Maa* -sarjan teoksissa, oli kokenut poikkeuksellisen suuren muutoksen. *Oma Maa* -teossarjan eri painosten antama kuva oikeustieteestä heijastelee kiintoisalla tavalla paitsi aikaansa, myös oman aikansa historiakäsitystä. Tässä tekstissä tarkastellaan oikeudenkäytön ja oikeuden kuvaamista *Oman Maan* eri panoksissa.⁷²⁶

Muinaisuutta arvostettiin jo esimodernissa historiankirjoituksessa ja antikvarismissa, jotka olivat sen avulla perustelleet vahvistumassa olevien kansallisvaltioiden ja niitä hallitsevien monarkkien asemaa. Vaikka muinaisuuden asema oli heikentynyt valistuksen aikana, oli sen kuva jälleen kirkastumassa 1800-luvulle kuluessa. Suomessa siihen vaikutti kansallisromantiikan lisäksi uusi autonominen asema, joka synnytti tarpeen kartoittaa omaa kokonaishistoriaa. Kansakuntien katsottiin olevan historian kantavia voimia. Siksi tutkimusta tahdottiin kohdistaa kansallisen tietoisuuden kehitystä edeltäneisiin tekijöihin, joissa kansanhenki ilmentyisi. Näin uusi kansakunta voisi löytää paikkansa ja merkityksensä maailmanhistoriassa. Tässä kontekstissa muinaisuus sai tärkeän sijan.⁷²⁷

Kansallisromantiikka ja nationalistinen ajattelu heijastuivat myös oikeustieteeseen. Lailla ja oikeudella oli ollut Suomessa jo vanhastaan korkea status, joka korostui entisestään autonomian aikana, kun entisiä, Ruotsin aikaisia lakeja noudatettiin johdonmukaisesti käytännön hallinnossa. Lait ymmärrettiin harmonisen historiallisen kehityksen tuloksiksi. Tästä syystä ne sopivat erinomaisesti omalle syntyalueelleen eikä niitä ollut tarpeen muuttaa. "Valtiotyö"⁷²⁸ eli vuotta 1809 seuranneet vuosikymmenet ilman valtiopäivien koollekutsumista auttoi vallitsevien olojen säilyttämisessä. Oikeusjärjestelmä katsottiin näin osaksi kansallista identiteettiä, jonka ajateltiin pitävän yllä kansallista yhtenäisyyttä samalla tavalla kuin yhteinen kieli tai kansallinen muinaiskulttuuri. Lait olivat kansanluonteen peili ja oikeus taas objektiivisen hengen ilmentymää. Arvokkaana pidettiin kaikkea, mikä omassa historiassa nähtiin poikkeukselliseksi ja erikoislaatuiseksi, koska se mahdollisti eron tekemisen toisiin.⁷²⁹

Koska oikeusjärjestelmän kehitys oli erottamaton osa yhteiskuntakehitystä, oli luonnollista tutkia ja selittää sitä historiallisesta näkökulmasta. Oikeustieteen piirissä syntyikin vaikutusvaltainen historiallinen koulukunta, jonka mukaan lain ja oikeuden sisältö avautui vain historiallisen metodin avulla. Koulukunta ei kuitenkaan ollut kiinnostunut muinaisajoista, vaan sen ajanlasku alkoi ruotsinaikaisesta lainsäädännöstä, jonka tutkimukseen myös paneuduttiin. Koko 1800-luvun alkupuoliskon ajan aina valtiotyön päättymiseen saakka oikeustieteellinen tutkimus keskittyi vuoden 1734 lain tutkimukseen ja sen vertailuun 1700-luvun roomalaiseen

pandektio-oikeuteen eli käsitelainoppiin. Esimerkiksi J. Ph. Palmén korosti vuoden 1734 lain merkitystä yksityisoikeuden käsitteen muodostuksessa. Tulkintakysymykset tuli hänen mukaansa ratkaista kotoiselta pohjalta, mikä merkitsi vuoden 1734 lain ja siihen sisältyvän lainsäädäntöjärjestyksen yksityiskohtien tuntemusta. Koulukunta tähtäsikin oikeudellisten instituutioiden määrittelyyn loogis-formalististen perusteiden mukaan laadittujen hiuksenhienojen käsite-erottelujen avulla. Historiallisesta koulukunnasta oli enää lyhyt matka oikeuspositivismiin, jossa vallitseva positiivinen oikeus sai oikeuden ylimmän auktoriteetin aseman. Laki ja oikeus sulautuivat yhteen.⁷³⁰

Taistelussa autonomian puolesta historiantutkijat muodostivat kolmannen rintamalinjan juristien ja käytännön poliittisten toimijoiden rinnalle. Nämä historiantutkijat olivat suurimmalta osalta fennomaaneja ja myöntöväisyyismiehiä, jotka käyttivät juristeja joustavampia menettelytapoja. Siitä huolimatta hekin ymmärsivät tutkimustyönsä ja poliittisen toiminnan toisistaan erottamattomiksi eivätkä pitäneet kytköstä uhkana oman tutkimuksensa tieteellisyydelle. Käytännössä tutkimuksesta kuitenkin muodostui tarkoitushakuista ja se tuotti tutkijoiden omaa näkökulmaa tukevia tuloksia.⁷³¹

Omaan Maahan kirjoittaneiden historiantutkijoiden suhde vuotta 1809 edeltäneeseen historiaan poikkesi oikeustieteilijöiden näkökulmasta. Kameralistinen koulukunta oli kartoittanut aktiivisesti esimodernia aikaa ja tuotti jo 1800-luvun viimeisten vuosikymmenten aikana monipuolisen, joskin taloudellisiin ja hallinnollisiin oloihin painottuneen kuvan Suomen oloista 1500-luvulta 1700-luvun alkupuolelle. Venäläistämiskausien paine ohjasi omalta osaltaan historiantutkijoita esimodernia aikaa koskevan tutkimuksen pariin esimerkiksi bonsdorffilaisen koulukunnan piirissä. Myös voimistuva kulttuurihistoriallinen koulukunta, jonka edelläkävijöinä mainitaan J. R. Danielson-Kalmari ja *Oman Maan* päätoimittaja E. G. Palmén, ulotti katseensa vuoden 1809 taakse. Koulukunta korosti perinteisen poliittis-individualistisen näkökulman sijasta suurten joukkojen ja pitkien kehityslinjoiden merkitystä. Ilmiöiden historiallisten juurien selvittäminen merkitsi koulukunnan edustajille vähintäänkin tärkeää taustatietoa nykyajan ja esiintyvien ongelmien ymmärtämisessä. Suuntauksen piirissä Suomea ja suomalaisia ei myöskään samaistettu poliittisesti tai maantieteellisesti määriteltyyn valtioon, vaan kysymys oli kulttuurisesta ja etnologisesta ryhmästä. Kansakuntaa tutkimalla Suomen ja suomalaisten tutkimus oli ulotettavissa aina muinaisaikoihin saakka.⁷³²

"Historiantakaisilta ajoilta" oli vain vähän tietoa suomalaisen yhteiskunnan kehityksestä tai siinä vallinneesta oikeusjärjestyksestä. E. G. Palménin lähtöoletuksena oli "alkuperäisimpienkin yhteiskuntien" jäsenten oikeuksien ja velvollisuuksien keskinäisyys: "Itsensä säilyttämisen vuoksi yksityisen on täytynyt suostua itsensäkieltämiseen; hän on ollut pakotettu edes rajoitetussa määrässä luopumaan omien viettiensä ja oman tahtonsa tyydyttämisestä tunnustaakseen muiden etuja, muiden tahtoa." Tästä kasvaneella kohtuullisuudella oli hänen mukaansa "tärkeä tehtävänsä ihmisen siveellisen luonteen, vieläpä koko historiallisen kehityksen muodostumisessa".⁷³³

E. G. Palménin teksti on ymmärrettävä niin, että yksinkertaisimmassakin muodossaan yhteiskunnan täytyi olla jollakin tavalla jäsentynyt, jotta se voisi toimia. Hänen näkemyksensä pitää kuitenkin lisäksi sisällään tärkeän ihmisten toimintaa koskevan otaksuman. Ihminen ei ottanut luonnostaan huomioon yhteistä etua tai oman yhteisönsä toisten ihmisten tarpeita vaan keskittyi omien tarpeidensa tyydyttämiseen. Yhteisten etujen huomioiminen ja epäitsekkäs toiminta toisten kanssa edellytti ihmisen ulkopuolelta tulevaa sääntelyä ja pakkoa. Suotuisissa oloissa ne saatettiin ajanoloon sisäistää, jolloin niistä tuli ihmisestä itsestään lähteviä toimintatapoja. Näin luonnostaan villistä ja viettiensä vietävissä olevasta ihmisestä muokkautui sivistynyt kulttuuriohjelma.

Palménin teksti havainnollisti kulttuurihistorian piirissä omaksuttua kollektiivista näkökulmaa. Samalla se toi esille toisen, hänelle ja fennomaanisille historiantutkijoille tyypillisen voimakkaan evolutionistisen edistysuskon piirteen. Historia kulki eri yhteiskuntamuotojen kautta täydellistymistään kohtien. Kuhunkin kehitysvaiheeseen parhaiten soveltuvat yhteiskunnallisen järjestyksen ja elämän muodot pääsivät valtaan ja jättivät kestävimmän perintöaineoksen seuraavan jakson pohjaksi. Näkökulma korosti pitkiä jatkumia ja historiallisen kehityksen lineaarisuutta. Se myös mahdollisti venäläistämiskausien tai kielitaistelun kaltaisten jaksosten selittämisen ohimeneviksi poikkeamiksi.⁷³⁴

Ruotsalainen lainsäädäntö ja oikeusjärjestelmä tulivat Suomeen yhtä aikaa kristinuskon kanssa. E. G. Palmén selitti, "ettei maailmanhistoriassa ole toista niin eheätä kuvaa kansallisesta ja kansanvaltaisesta kehityksestä kuin se, johon Suomen kansa historiallisten tapausten ohjauksesta sai liittyä"⁷³⁵. Olennaista oli, että ruotsalaisen järjestelmän sisäistäminen onnistui mitä parhaimmalla tavalla. Se ei tukahduttanut kansaa vaan pikemminkin auttoi sitä kehittymään.

Kivutonta omaksumista selitettiin sillä, että ruotsalaisen järjestelmän käsitteet ja laitokset sopivat hyvin täällä vallinneisiin järjestelmiin. Kysymys oli siis olettamuksesta, että meilläkin vallitsi pohjimmiltaan samantyyppinen maakuntajakoon perustuva käräjälaitos kuin Ruotsissa. Näkemys perustui siihen, että tällainen germaaninen oikeusjärjestelmä tunnettiin sukulaiskansalta Virosta.⁷³⁶ Näin Suomi tuli kahdella tavalla sidotuksi länsimaiseen oikeudelliseen kehitykseen.

Etenkin Kaarlo Ignatius korosti germaanista oikeutta kansan oikeutena. Käräjät olivat kokous, jonne yhteiskunnan vapaat ja täysi-ikäiset miehet kokoontuivat päättämään yhteisistä asioista. Menettelyn tarkoituksena oli saada aikaan asianomaisten kesken sopimus ratkaisusta ja todistelusta. Ratkaisijana toimi koko käräjärahvas, joka samalla muodosti oikeusistuimen. Oikeudenkäyntimenettely oli täysin suullinen ja julkinen eikä "minkäänlaisia muutoksenhakukeinoja ollut, sillä kansaa ylempää tuomaria ei ollut". Kansanvaltaisuus näkyi siinäkin että kihlakunnantuomarit samoin kuin laamannit olivat alun perin kansan keskuudestaan valitsemia edusmiehiä.⁷³⁷

Tulkinta germaanisesta oikeudesta ja etenkin siihen liittyneestä patrilinearisista muinaispohjoismaisista sukuista yhteiskunnan ytimenä on saanut runsaasti kritiikkiä. Sitä on pidetty 1800-luvun kehitysajattelun tuottamana myyttinä, jolle ei ole yksiselitteistä tukea lähteistöstä. Kriitikkojen mukaan toisenlaiset lojaalisuus- ja

alistussuhteet ohittivat suvun paljon varhaisemmassa vaiheessa. Näyttää pikemminkin siltä, että nykyisenkaltainen perhe on ollut yhteiskunnan perusyksikkö koko sen ajan, jolta on luotettavia lähteitä.⁷³⁸

Ruotsalaisen oikeuslaitoksen ja lain leviäminen Suomeen muodosti *Omassa Maassa* hyvin jäsennellyn nousujohteisen kehitystarinan. Samalla se loi esihistorian vuoden 1734 laille. Yhtenä linjana kulki oikeuden kehittyminen mielivaltaisuuden mahdollistavasta suullisena tietona säilytetystä tapaoikeudesta kohti kirjoitettua lakia. Ensimmäisenä vaiheena olivat keskiaikaiset maakuntalait, joita seurasivat myöhemmin maan- ja kaupunginlait. Nämä keskiaikaiset lait, joita myöhemmin täydennettiin erilaisin asetuksin, olivat käytössä aina vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan lain käyttöönottoon saakka. Laeista oli käytössä erilaisia versioita, kunnes 1600-luvun alussa saatiin toimitettua yhtenäinen, painettu lakiedition.

Oman Maan kirjoittajien suhtautuminen keskiajalta lähtien kasvaneeseen kuningasvaltaan ja merkitykseen lainsäädännölle oli kaksijakoinen. Esimerkiksi E. G. Palménille se merkitsi varhaisessa vaiheessa "kansan ikivanhan lainsäätäjäoikeuden vaarallista kilpailijaa". Toisaalta kuninkaiden toiminta nähtiin arvokkaana juuri kirjoitetun lainsäädännön yhtenäistämässä: yhdenmukainen painettu maan- ja kaupunginlaki oli "tarmokkaan" Kaarle IX:n saavutus, vuoden 1686 kirkkolaki taas "Kaarle XI:n horjumattoman tahdon ansio"⁷³⁹.

Kertomus lakien synnystä on nykyäänkin samanlainen joitakin yksityiskohtia lukuun ottamatta. *Oman Maan* kirjoittajienkin edustaman perinteisen oikeushistoriallisen tulkinnan mukaan maakuntalait koostuivat useasta eri-ikäisestä kerrostumasta: oli paikallista tapaoikeutta, statuutteja ja uudempaa eurooppalaista vaikutusta. Tapaoikeuden oletettiin juontuvan esikristillisestä oikeusperinteestä ja edustavan tässä mielessä kansan tarpeista ja sen tarpeisiin syntynyttä lainsäädäntöä, vaikkakin ne merkittiin ylös kehittyneemmän yhteiskuntavaiheen aikana.⁷⁴⁰ Nykytutkimus pitää kuitenkin esikristillisen perinteen ja tapaoikeuden vaikutusta vähäisenä. Se myös korostaa, että lait syntyivät kuninkaan, kirkon, ylimysten ja talonpoikien keskinäisen valtataistelun tuloksena.⁷⁴¹

Toisena lankana juoksi oikeudellisen järjestelmän muodostuminen. Varhaisista käräjistä muotoutuivat ensin kihlakunnan- ja raastuvanoikeudet, joiden päätöksistä alamaiset saattoivat vedota korkeinta valtaa käyttävään kuninkaaseen. Hallinnon kehittyessä alioikeuksien ja kuninkaan välille tuli hovioikeus, jonka tehtävänä oli valvoa alioikeuksien toiminnan lainmukaisuutta.

Koska *Oman Maan* ruotsinaikaisen oikeuslaitoksen kuvauksessa oli pohjimmiltaan kysymys normatiiviseen aineistoon perustuvasta rakennekuvauksesta, jossa ei otettu kantaa oikeuslaitoksen toimintaan käytännössä, se oli myös yllättävän kestävä. On vaikea löytää Antti Hannikaisen vuonna 1958 ilmestyneestä lainsäädännön ja oikeuslaitoksen historiasta mitään sellaista vivahdetta tai painotusta, joka poikkeaisi radikaalisti Ignatiuksen tai Palménin vanhemmista teksteistä. Hannikaisen näkemys ei kuitenkaan ollut yhtä suoraviivaisen evolutionistinen. Hänkin painotti kirjoitetun lain merkitystä, mutta ei pitänyt sitä suoraan yhteiskunnan korkeamman kehityksen

merkkinä vaan liitti sen yhteiskunnallisten ja valtiollisten laitosten muodostumiseen ja lainsäädäntövallan sovelluksiin.⁷⁴²

Oikeastaan ruotsalaisen lain ja oikeuden menestystarinassa oli vain yksi pieni särö – ja se koski kieltä. Heikki Ojansuu harmitteli suomenkielisten (lain) käännosten nihkeää päätymistä painettuun asuun. Kun suomalaiset kerran pitivät suomen kielen käyttöä oikeudessa mitä luonnollisimpana asiana ja kun Suomessa virkaa hoitavan virkamiehen odotettiin osaavan ruotsin ohella myös suomea, olisi ollut kohtuullista, että keskeiset lakikirjat olisi käännetty suomeksi aivan kuin osa kuninkaallisista kirjeistä, asetuksista tai kirkollisista asiakirjoista ja määräyksistä. Näin ei kuitenkaan ollut tapahtunut, vaikka suomalaisia ei voinut yrittämisestä moittia. Yksi jos toinen näytti Ojansuun mukaan käännoksiä tehneen – ja useimmiten omasta harrastuksestaan ja ilman korvausta. Kruunu puolestaan piti lain suomennoksen painamista periaatteessa hyvänä ajatuksena, mutta käytännössä asian tielle tuli aina jotain: sotakustannukset imivät varat, asia hautautui hallintoon ja lopulta jäätiin odottamaan vuoden 1734 lain valmistelua. Suomenkielisellä lakikirjalla ei ollut kovin suurta prioriteettia.⁷⁴³

Mikä merkitys suomenkielisillä lakikokoelmilla sitten Ojansuun mukaan oli tai olisi voinut olla? Herra Martin lainsuomennoksella oli hänen mukaansa ollut todella käyttöä, minkä todistivat useat säilyneet käsikirjoitusversiot. Vuonna 1759 lopulta kansiin saatu vuoden 1734 lain suomennos takasi että ”maksukykyinen suomalainen talonpoikakin saattoi tutustua voimassaolevan lain häntä koskeviin määräyksiin”⁷⁴⁴. Muuta oikeudellista merkitystä sillä ei sitten ollutkaan, koska hovioikeus oli linjannut pikkuvihan jälkeen, että oikeuksien tuli käyttää yksinomaan ruotsinkielistä alkutekstiä.⁷⁴⁵ Ojansuun näkökulma lainkäännoksiin ei kuitenkaan ollut oikeudellinen vaan kielellinen. Lait olivat suomen kielen varhaisia monumentteja, joiden julkaisematta jääminen esti suomen nostamisen lakikieleksi. Toisaalta myöhemmissä arvioissa on korostettu vuoden 1734 lainsuomennosten merkitystä suomalaisen lakikielen perustana. Suomentajat joutuivat tuolloin luomaan erikoissanastoa, joka on osittain edelleen käytössä.⁷⁴⁶

Omassa Maassa korostettiin vuoden 1734 yleisen lain merkitystä nimenomaan autonomian aikaisena perustuslakina, joka satoi Suomen osaksi läntistä oikeuskulttuuria. Laajemmin tarkasteltuna se on kuitenkin tuorein yhtenäinen lakikirjamme. Heikki Ylikankaan mukaan yleinen laki oli myös ensimmäinen lakikokoelma, jossa Olaus Petrin tuomarinohjeita laajasti seurattiin ja jossa niiden periaatteita muutettiin lain muotoon.⁷⁴⁷ Keskustelu tuomarinohjeista ei näytä kuitenkaan *Oman Maan* kirjoittajia suuremmin kiinnostaneen. Olaus Petri esiintyy kirjasarjan sivuilla uskonpuhdistajana ja jopa näytelmäkirjailijana, mutta ei oikeudellisena ajattelijana.

Itä paha, länsi hyvä

Vuosisadan alun teksteissä korostettiin kautta linjan ruotsalaisen lain hyvyttä verrattuna venäläiseen – erityisesti ”kansan oikeustajun” kautta. *Oma Maa* ei poikennut

yleisestä perustuslaillisesta retoriikasta, jossa oikeusoppineet ja sivistyneistö tulkitsivat tilanteen "kansan" oikeuksien polkemisena. Ruotsin laki "on sovellettu kansan tarpeiden ja oikeuskäsitysten mukaiseksi",⁷⁴⁸ mutta kertomatta jäi, mitä venäläinen laki kirjoittajille edusti. Se tosin oli sanomattakin selvää tilanteessa, jossa pääosa kirjoittajista näki vuosisadan alun tapahtumat Suomen autonomisen aseman loukkauksina ja Venäjän harjoittamina sortotoimina.

Aikaansa seurannut lukija saattoi löytää suoria viittauksia itäisen ja läntisen lainkäytön eroihin muun muassa maanomistusoloista ja lakikodifioimishankkeista kirjoitettaessa. Oireellista oli sekin, että emämaan ylintä hallintoa tai keisaria ja suhdetta suuriruhtinaskuntaan kuvattiin oikeastaan vain helmikuun julistuskirjan (manifestin), asevelvollisuusasian ja marraskuun manifestin yhteydessä: nämä kaikki kohdat käsittelivät tavalla tai toisella keisarin ja suomalaisten välistä konfliktia.⁷⁴⁹

Myös rivien väleistä saattoi halutessaan lukea keisarikunnan ja suuriruhtinaanmaan välisistä oikeuspoliittisista suhteista. E. G. Palménin teksti Itä-Suomen lahjoitusmaista on tässä mielessä hyvä esimerkki: lahjoitusmailla "mahtavain oikeuksista, oikeuden näkökohdista välittämättä siellä kerta toisensa jälkeen tuhlattiin rahvaan vaivannäöt vierasten hyväksi." Palmén korosti, kuinka lahjoitusmailla olivat

"auttamattomassa ristiriidassa – – Suomessa ikimuistoisista ajoista vallinnut talonpoikaisen kansan itsenäinen asema laillisine turvineen sekä lahjoitusmaiden isännille eri aikoina suodut kaikenlaiset ukaasit, joihin Venäjän, Itämerenmaakuntien ja Puolan olot olivat painaneet leimansa, ja vaikka yksinvaltiassakin olisi ollut oikeutettu milloin hyvänsä kynänvedolla poistamaan edelläkävijänsä erehdykset, oli perustuslakien noudattamiseen sidottu Suomen hallitus tässä kohden vaikeassa asemassa – sitäkin vaikeammassa, mitä selvemmin Viipurin läänissä luonnottomatkin oikeudet olivat päässeet samaa turvaa nauttimaan kuin kaikki muut."⁷⁵⁰

On syytä täsmentää, että edellinen virke tarkoitti Palménin tekstissä nimenomaan Vanhan Suomen lahjoitusmaa-aikaa. Hän tosin muistutti, että esimerkkinä lahjoitusmaille oli Ruotsin läänityslaitos, mutta sivuutti sen varsin vaivatta. Oikeuksiaan lahjoitusmaihin autonomian aikana puolustaneet lahjoitusmaaisännät olivat sekalaisia sakkia, jonka vastenmielisyyttä korostaa valloittajakansan isännän ääni: "Joukossa oli joku arvoton suunpieksijä, kuten kenraali Kopiew – – näillä miehillä oli kumupohjana entisten aikojen keisarilliset ukaasit ja ennen kaikkea mahtavan kansallisuuden itsetunto."⁷⁵¹ Historiantutkijan sijaan kuvaan astui näin poleeminen toimittaja Palmén, joka ei kaihtanut totuudenvastaisiakaan seikkoja tämän dikotomian läpiviemiseksi.

Palménin toinen teksti "Lakikodifioimishankkeista Suomessa"⁷⁵² on aikansa kuvana niin heikosti verhottu allegoria, että sen julkaisemisen saattaa selittää ainoastaan lyhytaikainen suojasää, jonka vallitessa kahden sortokauden välissä tällainen teksti saatettiin painaa koululaisia ja muita sivistettäviä kansalaisia varten.

Venäjän ja Suomen suuriruhtinaskunnan hallinnon yhtenäistämishankkeista 1890-luvulla alkanut perustuslaillinen vastarinta näkyy *Oman Maan* sivuilla jopa

poikkeuksellisen selvästi. Ensimmäisen vuosikerran painotukset siirtyivät 1920-luvun teoksiin usein sellaisenaan, edustivathan ne uudessa valtiollisessa tilanteessa voittanutta näkemystä, jota nopeasti rakennettiin kuvitelluksi yhteiseksi käsitykseksi lähihistoriasta. Koska kirjoittajat kokivat, että suomalainen juristikunta ja sivistyneistö tulkitsivat tapahtumahetkellä venäläiset toimet suuriruhtinaskunnan autonomisen aseman loukkauksiksi, tämä käsitys muuttui 1920-luvulle siirryttäessä kestäväksi tulkinnaksi tilanteesta.⁷⁵³ Se, että aikalaistulkinnalle oli vaihtoehtoisia tulkintoja, sivuutettiin. Yleisvaltakunnallisen lainsäädännön rikkomukset olivat koskettaneet laajasti suomalaista juristikuntaa ja niihin olivat joutuneet ottamaan kantaa kaikki lakimiehet hovioikeuden presidenteistä jokaiseen lainopin ylioppilaaseen saakka.

Laillisuustaistelu oli koskettanut erityisesti Viipurin hovioikeutta ja kaupunkien virkamiehistöä, joissa virkamiehet olivat kieltäytyneet toimimasta yleisvaltakunnallisten lakien mukaan. Vuonna 1913 kaksi Viipurin maistraatin ja yhteensä yli kaksikymmentä Viipurin hovioikeuden jäsentä tuomittiin yhdenvertaisuuslain rikkomisesta vankeuteen ja erotettiin virastaan. Uudenkaupungin, Hämeenlinnan, Lappeenrannan ja Helsingin maistraattien virkamiehiä vastaan nostettujen juttujen seurauksena laillisuustaistelu vei Pietariin, Krestyn vankilaan yhteensä puolensataa virkamiestä, useimmat heistä lakimiehiä.⁷⁵⁴ Tätä taustaa vasten ei ollut sattuma, että erityisesti lainsäädännön yhtenäistämishankkeet eli lakikodifiointikysymys kirvoitti poikkeuksellisen kitkerää tekstiä.

Laillisuuskriisin tulkinnat

Laillisuustaistelua käsiteltiin *Omassa Maassa* tavalla, joka on tässäkin teoksessa moneen otteeseen todetun mukainen mutta osin myös yllättävä. 1900-luvun alussa, tilanteen ollessa herkimmissä vaiheissaan, yhtenäistämispoliittikkaa käsiteltiin allegoriana. Toinen keino oli korostaa oikeudenkäytön läntisiä, säätyjen tasa-arvoon ja talonpojan itsenäisyyteen perustuvia juuria. 1920-luvun painoksessa tulkinta oli vahvasti tunteisiin vetoavaa ja poleemista. Laillisuustaistelu esitettiin osana itsenäistymiskehitystä, kuten toimittaja, historiantutkija Viljo Hytösen kirjoittamassa artikkelissa "Suomen itsenäisyys": "Kun lainkuuliaiset virkamiehet kieltäytyivät noudattamasta laittomasti syntyneitä lakeja, erotettiin heitä joukottain viroista."⁷⁵⁵ Hytöselle virkamiesten passiivisessa vastarinnassa ei ollut kyse poliittisesta teosta vaan epäoikeudenmukaisuudesta, kansan oikeudentajun loukkauksesta. Laillisuustaistelu käsiteltiin ajan tavan mukaisesti osaksi pitkää itsenäistymislinjaa, johon ilman erityisiä perusteluja liittyivät myös jääkäriiliike ja vuoden 1917 (porvarillisten toimijoiden) poliittinen historia.

1920-luvun tulkinta oli tunteisiin vetoava, mutta varsin lyhyt. Ehkä laillisuustaistelun käsittely laajamittaisesti ei ollut mielekäästä yleiseen käyttöön tarkoitettussa populaaris-tieteellisessä julkaisussa asian monitulkintaisuuden vuoksi, koska lukijoiden joukossa oli todennäköisesti myös entisiä myöntövyysmiehiä.

Vaikeneminen tässä, kuten monessa muussakin vaikeassa kysymyksessä, oli eräs *Oman Maan* tekstejä tuottaneen sivistyneistön tapa reagoida asioihin. Jos jostain asiasta oli riski syntyä oman väen kesken konflikti, siitä vaiettiin.

Kolmannessa painoksessa laillisuustaistelun historiallinen tulkinta jäi varsin varovaiseksi, mutta tuolloin oikeustaistelu liitettiin enemmän poliittisen historian kuin oikeuslaitoksen historian yhteydessä käsiteltäväksi: se tuli esiin kirkkohistorioitsijan, myöhemmin arkkipiispa Mikko Juvan kirjoittamassa tekstissä "Itsenäisyyden aatteelliset edellytykset". Juvan teksti oli pitkän ajanjakson kattava yleiskatsaus, joka lähti liikkeelle A. I. Arwidssonista ja päättyi kirjoitusajalleen tyyppillisellä tavalla kuvaamaan toista sortokautta. Itsenäisyysajatusten pitkä linja esitettiin kansallisena projektina, jonka laajuutta ja kansallista syvyyttä ei tosin erikseen korostettu. Poliittinen toiminta oli itsestään selvästi sivistyneistön ja ylioppilaiden käsissä. Kansa näyttäytyy lähinnä objektina, johon kohdistettiin tarvittaessa ohjausta ja opetusta oikeaan poliittiseen ajatteluun.

Juva käsitteli paljon helmikuun manifestin vastustamiseksi kerättyä ns. suurta adressia, jopa enemmän kuin artikkelin kokonaisuuden kannalta olisi mielekästä. Tämä johtunee siitä, että suuren adressin avulla saatiin kuvattua oikeustaistelua *koko* kansan taisteluna. Juvalta se onnistui hyvin, kun hankkeen organisaatiota ja toiminnan suunnitelmallisuutta ei kirjoitettu auki. Kansallisen linjan esittämisen jälkeen Juva nosti esiin poliittisen tapahtumahistorian ja perustuslaillisen historiantulkinnan sellaisenaan. Tulkinnassa oli myös vivahde, joka kytki sen kirjoittamisajankohtaansa: kuten neuvostovenäläisten historiantulkintojen, suomalaistenkin asema oli joutua "imperialistisen tsarismiin" ikeeseen. Venäjän toimet kuvattiin painostuksena, joka johtui slavofiilisten asenteiden vahvistumisesta. Tapahtumahistoriaan perustuslaillisten ja aktivistien tulkinnan mukaan keskeisesti liittyneet reaktiot – suurlakko, terroriteot, Voima-liiton synty – mainittiin lyhyesti.⁷⁵⁶

Juvan tulkinnassa "Suomen kansa" nähtiin edelleen Venäjän sortotoimia vastustavana monoliittina. Poikkeuksena oli lyhyt maininta jakautumisesta myöntyvyysuuntaan ja perustuslaillisiin. Itse asiassa sanaa "myöntyvyysuunta" ei edes käytetä eikä tekstissä tuotu esiin sitä, että sortovuosina olisi vallinnut useita näkemyksiä Suomen asemasta Venäjän yhteydessä. Esimerkiksi liike-elämän, teollisuuden ja koko talouden vahva side Venäjän-kauppaan ja ylipäätään keisarikunnan valtaviin markkinoihin kuitattiin yhdellä virkkeellä. Siihen nähden, miten merkittävästä asiasta oli kyse suomalais-venäläisten suhteiden kannalta, ratkaisua ei perustele muu kuin tulkinnan loogisen sävyn hakemisen tarve. Työväenliikekään ei esiintynyt itsenäisenä toimijana enempää kuin perustuslaillinen tulkinta antaa myöten; se oli voimakas liike, joka ei ymmärtänyt aina toimia "kansan" edun mukaisesti. Venäläisten roolia Suomen suuriruhtinaskunnassa kuvattiin kaikille suomalaisille yhteiskuntaryhmille korostetun ulkopuolisena elementtinä. Juva korosti esimerkiksi venäläisten ja suomalaisen kansan eristäytymistä toisistaan autonomian ajan loppupuolella, ja toi esiin sen, miten myös kansan käsitys venäläisistä kehittyi negatiiviseen suuntaan.⁷⁵⁷

1900-luvun alun poliittinen historia – ja oikeustaistelun historia – esitettiin perustuslaillisen tulkinnan mukaisesti. Näkemys edusti jatkuvuutta *Omassa Maassa*. Perustuslaillinen tulkinta oli yleisestikin suomalaisessa historiankirjoituksessa kanonisoitu tapa kuvata sortokausia. Suomalainen historiantutkimus oli jämähtänyt yhteen aikalaisnäkemykseen, joka nähtiin historiankirjoittajien piirissä myös puolustusreaktiona. Tästä näkökulmasta pidettiin kiinni, vaikka esimerkiksi sisällissodasta ja toisen maailmansodan historiasta oli jo tehty ”virallisesta kaanonista” poikkeavia esityksiä. Perustuslaillinen ymmärrys tapahtuneesta sisälsi miellyttävällä tavalla poliittisesti laajaa kirjoa tyydyttävän näkemyksen ”suomalaisten” ja ”kansan” kamppailusta oikeuksiensa puolesta.

Arkipäivän juridiikkaa

Myös käytännön juridiikkaa lähestyttiin *Oman Maan* teksteissä ja esitetyissä tulkinnoissa mielenkiintoisella tavalla. Suomalaisten alioikeuksien toiminta oli 1900-luvun alussa puuduttavaa seurattavaa. Usein kuukaudenkin kestäviä syys- ja talvikäräjiä seurasivat juttumäärän kasvaessa välikäräjät, joissa käsiteltiin muun muassa velkojen perimistä koskevia riitajuttuja, työoloja, lapsenruokkoa ja erilaisia pieniä riitajuttuja. Kaupungeissa jaettiin tuomioita usein myös sellaisista tapauksista kuin markkinatappeluista, viinanmyynnistä ja omaisuusrikoksiin liittyvistä jutuista. Asianomistajan nostamien juttujen ohessa käsiteltiin myös erilaisia merkintäasioita, kuten lainhuudatuksia.⁷⁵⁸

Suomalainen lakitieteen opiskelija aloitti työuransa hovioikeuden auskultanttina tällaisilta käräjiltä. Hän toimi kärjäkirjurina, mistä vähitellen yleni asianajo- ja tuomaritehtäviin. Suhde suomalaiseen maalaiskansaan kehittyi näin varsin raadolliseksi. Käräjiä käyneet lakimiehet olivat usein lähtöisin virkamiesperheistä ja yläluokasta, ja heidän asenteensa juridiseen työhön oli tätäkin kautta oikeudenkäytön kohteita omalla tavallaan arvottavaa. Tuomittavana ja kuultavana oli usein sellaista kansaa, johon juristeilla enempää kuin muillakaan heidän säätyynsä kuuluvilla ei ollut muuta yhteyttä kuin se, mikä kyökin puolella ja ulko-ovella saavutettiin. Myös koulutuksen luomat arvostukset ja käytännöt vaikuttivat juristien asenteisiin.

1900-luvun ensi vuosina käytiin vilkasta keskustelua alioikeuksien oikeuskäytännön kehittämistä. Ongelmaksi koettiin puutteellisesta valmistelusta johtuva juttujen käsittelyn pitkittyminen. Tapana oli, että rahvas ratkaisi pienimmätkin riitakysymykset alioikeudessa. Kysymys ”saako karjalle rakentaa aidan naapuriin vievän tien poikki” kuvasi hyvin riitajuttujen koko- ja merkitysstetta. Osa riitajutuista oli talonpoikaiselle kansalle perustavaa laatua olevia elinkeinokysymyksiä, samalla kun ne tuomareille näyttäytyivät liki absurdeina pikkudetaljeina. Mikäli vastaajalla oli nokkela puolestapuhuja, pientäkin juttua saatettiin vedättää kuukausikaupalla eri konsteilla, vaikkapa vaatimalla riittävien lisätodisteiden esittämistä.

Toinen oikeusteoreetikkoja vaivannut seikka oli juttujen pilkuntarkka kirjaaminen pöytäkirjoihin ja siitä seurannut kärjäpöytäkirjojen jatkuva kopiointi asianosaisille.

Tämä tapahtui vielä 1900-luvun alussa käsin kirjoittamalla, mikä tuotti valtavasti lisätyötä – ja jonkin verran myös lisätienestejä – lakimiehille. Ironisesti voisi sanoa, että alioikeudet palvelivat 1900-luvun alussa kansaa liian hyvin – tai ainakin lakimiehet kokivat, että se tapahtui lakimiesten kalliin ajan kustannuksella.

Oikeudenkäyntimenettelyä kaavailtiin 1900-luvun alun suunnitelmissa joustavammaksi. Pyrkimyksenä oli koota kaikki lausunnot yhteen, jotta riitajutuissa päästäisiin asian käsittelyyn ja myös ratkaisuun yhdellä istutokerralla.⁷⁵⁹ Muutoksen tarkoituksena oli korostaa tuomarin roolia riitatilanteen ratkaisijana. Suunnitellut alioikeuksien uudistusyritykset muuttuivat kuitenkin ikuisuuskysymykseksi.

Alioikeuksissa eletyn arjen rinnalle *Oman Maan* tekstit antoivat mielenkiintoisen vastavalon. Alioikeudet näyttäytyivät jonkinlaisena pyhänä toimituksena, joissa nöyrän talonpoikaisen kansan vakaa oikeustajunta kohtasi sivistyneistön tietopohjaisen auktoriteetin ja jossa nämä yhdessä ja sopusoinnussa harjoittivat oikeudellista vallankäyttöä. Aikalaistulkinnassa sivistyneistön asema oli vakaana esivallan edustajana jakaa kansan oikeustajuun istuvia tuomioita. Silmiinpistävästi korostettiin yli säätyrajojen ulottuvaa tasa-arvoa ja kansanomaisuutta: kansa ja sivistyneistö olivat rakentaneet keskinäisen luottamuksen, jota estoitta kuvattiin ihanteellisesti.

Kirjoittajat korostivat suomalaisen oikeudenkäynnin säädynmukaista tasa-arvoisuutta ja sitä, että lainsäädäntöä oli kehitetty koko ajan "kansan" oikeustajun mukaisesti ja säätyjen tasa-arvoa edistävällä tavalla. R. A. Wreden sanoin "– – jo lautakunnan [so. lautamiesten] osanotto kihlakunnankäräjien oikeudenkäyttöön antaa tälle kansanomaisen piirteen, joka on omiaan herättämään maalaiskansan luottamusta. Tämän lisäksi oikeudenkäyntimenettely on alioikeuksissa siksi yksinkertainen, että useimmissa jutuissa asianosaiset voivat ilman lainoppineen asiamiehen apua itse ajaa asiansa."⁷⁶⁰ Wrede sivuutti maalaisyhteiskunnan rakenteelliset ristiriidat (esimerkiksi torpparikysymyksen, maatyöväestön aseman ja metsien yhteiskäytön muuttumisen metsänhaaskaukseksi), epäilemättä siksi, ettei niiden mainitseminen kuulunut esityksen muotoon, ja todennäköisesti myös siksi, ettei hänellä ollut niistä minkäänlaista käsitystä.

Wrede löysi suomalaisen oikeudenkäytön kansanomaisuudesta yhteiskunnan vakautta tukevia elementtejä: "Lujarakenteinen sekä samalla vapaamielinen ja kansanomainen oikeusjärjestys on kansan korkean henkisen ja aineellisen kehityksen sekä hyvinvoinnissa, sivistyksessä ja siveellisyydessä edistymisen tärkeimpiä edellytyksiä."⁷⁶¹ Tätä "kansan oikeuskäsitystä" Wrede perusteli historiallisen selityksen kautta: "rahvas ammoisista ajoista käräjillä itse oli ollut oikeuden jaossa osallisena."⁷⁶² Laki ei tässä tulkinnassa ollut "ulkoa tai ylhäältä yksipuolisesti annettu, vaan kansan oman päätännän ja oikeustajunnan tulos". Tämän ajattelutavan mukaisesti kansan historiallinen oikeuskäsitys ja laillisuustaistelu osoittautuivat saman asian eri puoliksi, koska Wredelle kyse oli Suomen ulkopuolelta ja ilman suuriruhtinaskunnan oman kansaneduskunnan käsittelyä säädetyistä määräyksistä, jotka olivat hänen edustamansa tulkinnan mukaan laittomuutta eli maan oman oikeustajun ja (läntisen) oikeustradition vastaista.

Wredelle se "kansa", josta hän teksteissään puhui, poikkesi suomalaisten demografisesta kansakokonaisuudesta melkoisesti. Wrede tarkoitti kansasta puhuessaan aivan ilmeisesti talonpoikaisväestöä. Vain vähää myöhemmin hän kirjoitti säätyvaltiopäiviä käsittelevissä muistelmissaan, kuinka yksikamariseen eduskuntaan ja sen kokoonpanoon verrattuna säätyvaltiopäivillä toimi se osa kansaa, jota Wrede kunnioitti. Heitä hän kuvasi jopa ihannoivaan sävyyn:

"On henkilöitä, jotka, ollen vailla sitä, mitä tavallisesti sanotaan korkeimmaksi sivistykseksi, omaavat toisenlaisen sivistyksen, joka ei ole huonompaa laatua, henkilöitä, joilla tosin ei ole kirjatietoja eikä salonkitottumusta, mutta joissa on elämänkokemuksen, hyvien tapojen ja voitokkaasti suoritetun elämäntaistelun kautta saavutetun käytännöllisen elämänviisauden ja sopusointuisen maailmankatsomuksen leima. Tästä omintakeiselle talonpojalle ominaisesta sivistyksestä, joka vanhassa talonpoikaissäädystä oli hyvin edustettuna, on yksikamarissa verrattain harvoja edustajia."⁷⁶³

Wreden sopusuhtaista maailmankatsomusta eivät ehkä kuitenkaan edustaneet metsänhaaskaajat, lapsenruokosta tai viinanmyynnistä käräjille haastetut. Osa kansasta – kuten ikävät asiat yleensäkin – voitiin tasapainoisen tulkinnan rakentamisen tarpeesta unohtaa kansakuvasta kokonaan.

Kansanomaisuuden ohessa keskeinen arvo 1900-luvun alun sivistyneistölle oikeuden jaossa näytti olevan järki. Laki oli "jumalaista alkuperää, siihen perustuu sen sitova voima, mutta sen säätäminen kuuluu kansalle. Terveen järjen tulee Jumalan lain perustuksella ja sen nojalla vahvistaa ja säätää, mitä yhteiskunnan etu vaatii."⁷⁶⁴ Tällä korostettiin lain merkitystä nimenomaan oppineen kansan työvälineenä.

Wreden teksti vaikutti suorastaan vastausviestiltä aikana, jolloin kansa oli vain hetkeä aikaisemmin suurlakossa näyttänyt voimansa ja myös osoittanut – erityisesti työväenliikkeen suulla – että sillä oli sivistyneistöstä poikkeavia tulkintoja yhteiskunnasta, laista, oikeudesta ja järjestyksestä⁷⁶⁵. Kansan tehtävänä ei ollut asettua kriisissä kuninkaaksi kuninkaan paikalle, vaan totella sivistyneistöä ja toimia sen ohjauksessa.

Omaan Maahan 1900-luvun alussa kirjoittaneet oikeusoppineet kommentoivat myös tuomarin asemaa oikeudenkäynnissä ja hänen subjektiivista vallankäyttöään. Tämä ei ole kuitenkaan yllättävää kun tiedetään, että vallankäyttö oli eräs keskeisiä oikeusoppineiden sisäisen debatin kysymyksiä. Laillisuustaistelun yhteydessä erotettujen tuomarien ja virkamiesten tilalle valittiin perustuslaillisessa tulkinnassa "epäpäteviä" ja "epäluotettavia" henkilöitä.⁷⁶⁶ Itse asiassa tämä perustuslaillinen tulkinta tilanteesta johti vallan kriisiytymiseen: koko ylimmän virkamieskunnan vallankäyttö asetettiin lopulta kyseenalaiseksi.

Kuin vastineena tälle tulkinnalle Allan Serlachius kirjoitti tuomarin vallankäytöstä Jaakko Forsmanin⁷⁶⁷ henkilökuvan yhteydessä nostamalla esiin uuden (1889) ja vanhan (1734) rikoslain välisiä eroja. Forsman-vainaja oli nähnyt vanhassa laissa suuren epäkohdan mahdollisuuden tilanteessa, jossa "laki ei saata kaikkia rikoksia luetella",

sillä silloin oli vanhan lain aikana tuomarilla oikeus "niihin – – sovittaa lainkäskyjä joissa ei niistä [so. kyseessä olevista rikoksista] ole puhetta".⁷⁶⁸ Tällainen käytäntö saattoi johtaa tuomarin mielivaltaan ratkaisuisa. Tavallaan sama pelko näyttäytyi siinä, että lakiin liitetyt liian laajat rangaistusasteikot antoivat tuomarille huomattavan päätäntävällän kunkin jutun kohdalla. Serlachius – joka itse edusti poliittisesti myöntyvyysuuntaa – totesi kuitenkin, ettei Suomen rikoslaki poikennut tässä suhteessa esimerkiksi Ruotsin tai Saksan vastaavista laeista. Serlachius korostaa pikemminkin myönteisenä seikkana sitä, että laaja rangaistusasteikko toisaalta rikoksen vakavuuden ja lieventävien seikkojen suhteen antaa tuomarille "verrattain laajan harkintavallan".⁷⁶⁹

Serlachiuksen mielestä tätä on "varsinkin meillä pidettävä suurena ansiona. Itsenäisessä maassa, joka, milloin se itse tahtoo, voipi muuttaa lakinsa, saattaa käydä päinsä ottaa tällaisia määritelmiä lakiin. Suomessa, jossa uuden lain saanti ei riipu yksinomaan meistä itsestämme, olisivat ne suorastaan turmioksi."⁷⁷⁰ Tämä Serlachiuksen tulkinta puolestaan sisältää erikoisella tavalla myöntyväisyysuunnan ajattelua: jos emme voi vaikuttaa annettuihin lakeihin, on pyrittävä vaikuttamaan niiden soveltamiseen. Näinhän olikin tapahtunut.

Laki ja rankaisu – oikeus teoreettisena rakennelmana

Toisen maailmansodan jälkeen oikeudenkäyntejä ja oikeudenkäyttöä koskevat tulkinnat erosivat huomattavasti 1900-luvun alun näkemyksistä. Tulkinnat olivat huomattavan teoreettisia, ja teksteissä vedottiin harvoin historiaan ja kansallisiin perimätapoihin tai edes puhuttiin kansasta lainkäytön kohteena.

Palmén, Forsman ja Serlachius olivat avanneet kansalaisille Suomen oikeusjärjestystä ja lainsäädäntöä pitkälti rikoslain kautta, sillä sille oli annettu varsin hallitseva asema vuosisadan alussa. *Oman Maan* kolmannessa painoksessa lainsäädännön ja oikeuslaitoksen historiaa lähestyttiin laajana kokonaisuutena, jossa uusi rikoslaki oli vain yksi mutta silti keskeinen osatekijä muiden 1800-luvun jälkipuoliskolla tehtyjen lakiuudistusten (muun muassa kunnallisetuuden, palkollisasetuksen, kirkkolain, merilain ja asevelvollisuuslain) rinnalla.⁷⁷¹ Laajemmaksi muuttunut näkökulma korosti sitä seikkaa, että yhteiskunnan yleinen järjestys ja instituutiot (kirkko, kunta, armeija) perustuivat lakiin. Näkökulma oli samalla kuitenkin historiallinen tähdentäessään lakiin perustuvien suomalaisten instituutioiden rakentumista 1800-luvun jälkipuoliskolla. Aikalaiset eivät olleet tätä yhteiskunnan kehitystä havainnoineet vaan heidän populaari selityksensä oikeudenkäytölle tukeutui rikoslakiin, joka tuoreena ja merkittävänä uudistuksena ansaitsi toki paljon palstatilaa mutta myös kuvasteli kirjoittajien suhdetta lainkäyttöön, joka oli pääosaltaan rankaisua.

Puhuttaessa oikeudenkäyntilaitoksesta keskiössä oli itse oikeudenkäyntiprosessi. Käräjäraiva tai käräjäkansa oli muuttunut riita- tai rikosprosessin teoreettiseksi käsitteeksi, so. kantajiksi ja vastaajiksi, syytetyiksi ja asianomistajiksi. Kansa-ominaisuus

näyttää kadonneen ehkä siksikin, että kuka tahansa saattoi – 1940-luvun jälkipuoliskon tapahtumahistorian valossa – joutua oman maan oikeuden toimien kohteeksi; vaarassa olivat niin kansa kuin ”herratkin”. Vielä 1900-luvun alussa tämä oli ollut kirjoittajakunnassa arka kysymys, kirjoittajille kun oli itsestään selvää, että tämä tapahtui ”laittomasti”, osana autonomisen Suomen suuriruhtinaskunnan oikeuksien polkemista, mutta tätä ei ollut voitu suoraan sanoa.

Yhden harvoista viittauksista kansaan, tarkkaan ottaen *kansalaisiin*, teki Tauno Tirkkonen, joka totesi, että ”valtiovallalla täytyy olla käytettävissään keinoja, joiden avulla *kansalaiset pakotetaan* noudattamaan oikeusjärjestyksen käskyjä ja kieltoja”.⁷⁷² Muutos aikaisempaan lähestymistapaan oli silti huomattava. Samoin kuin lakia säättävä kansanedustuslaitos ja oikeudenkäyntilaitos nähtiin 1950-luvun Suomessa instituutioina, ”kansaa” oli yhtenäinen joukko, johon lainkäyttö tarvittaessa yksilöinä, ”kansalaisina”, ”kantajina” ja ”vastaajina” ja toisaalta instituutioiden (kirkko, kunta, koululaitos, armeija ja niin edelleen) käytänteiden toteuttajana kohdistui.

Vastaavasti itse oikeudenkäyttäjää ei mainittu juuri koskaan, siinä missä 1900-luvun alussa⁷⁷³ oli oltu huolissaan tuomarin pätevydestä ja liian suureksi kasvavasta työtehtävästä. Tuomarin ratkaisujen mahdollisia subjektiivisia perusteita tai vallankäyttöä ei korostettu millään tavalla. Tuomari ei 1950-luvun Suomessa ollut tämän tulkinnan valossa vallankäyttäjä vaan virkamies, osa hallintoa, ”kirjoitetun lain ja maantavan”⁷⁷⁴ toteuttaja. Käsite ”maantapa” jäi tosin hämäräksi ja lukijan käsityskyvyn armoille. Viime kädessä riitajutuissa tuomari ratkaisi asian siten kuin ”maan tapana” oli vastaavissa riitajutuissa aiemmin ollut. Tämä epämääräiseksi jäävä viittaus oli oikeastaan ainoa viittaus tuomarin vallankäyttöön.

Oman Maan 1950-luvun painoksen oikeuslaitosta koskevan tulkinnan taustalla voi nähdä yhteiskunnallisen kehityksen, jossa kriisit näyttelivät pääosaa. Ehkä selkeimpänä, kaikkia koskettavana tekijänä oli sotavuosien kaikkia elämänalueita rajoittanut sääntelytalous. Säännöstelyn aikaan – aivan kuten jo aiemmin kieltolain aikana – käytännössä kaikista lainkuuliaisista ja ”normaaleista” ihmisistä tuli poikkeusolojen pitkittyessä vähitellen lainrikkooja. Sotaa seuranneet sotasyllisyys-, sotarikos- ja asekatkenta-oikeudenkäynnit, joissa ”tuomittavissa” ja ”kriminalisoiduissa” asioissa oli huomattavalle osalle suomalaisia ollut kysymys itsesuojeluvaiston tai olosuhteiden mukaisesta toiminnasta, olivat osaltaan murtamassa sekä yleisempää että sotaa edeltävän ajan establishmentin käsitystä oikeudenkäytöstä ja oikeudenkäynnin auktoriteettia. Vastaavasti vuoden 1918 valtiorikosoikeudenkäyntien ja maailmansotien välisen ajan maanpetosoikeudenkäyntien yhteydessä vasemmisto kyseenalaisti oikeudenkäytön ja esitti sen valkoisen Suomen oikeudenkäyttönä. Oikeudenkäyttö nostettiin sodanjälkeisessä Suomessa vasemmiston toimesta vahvasti esille, ja vaikka siihen liittyi myös voimakkaita poliittisia tarkoituksia,⁷⁷⁵ oli debatti mentaalisisällä tasolla osaltaan vaikuttamassa myös suhtautumiseen olemassa olevaan oikeuslaitokseen.

Kuluneiden vuosikymmenten aikana oli sekä yhteiskunnan oikealla että vasemmalla laidalla tapahtunut yhteiskuntamoraalin löystymistä. Myös tilastot osoittivat erilaisten omaisuusrikosten sekä väkivaltarikosten kasvua. Vaikuttaa suorastaan siltä, että

korostamalla ohimennen sanktioiden merkitystä ja tietynlaista kasvotonta pakkovaltaa sanktioiden määrittäjänä ja toteuttajana pyrittiin tekemään eräänlaista yhteiskunnan korjausliikettä. Erityisesti prosessioikeuden professori Tauno Tirkkosen ja rikosoikeuden professori Brynolf Honkasalon tekstit edustivat pyrkimystä asettaa muuttuneessa yhteiskunnassa uusia rajoja. Konkreettisesti se tapahtui korostamalla tekojen sanktiivisuutta: niin makaat kuin petaat.

Sodanjälkeisen 1940-luvun laajat, osin väkivaltaisiksi muodostuneet lakkotaistelut ja viimeisenä vuoden 1956 yleislakko olivat osaltaan vaikuttaneet oikeiston käsityksiin kansasta. Vaikka "kansa" tästä näkökulmasta toimi joukkona, siihen kohdistuneet sanktiot kohdistuivat kuitenkin lopulta yksilöihin, "kansalaisiin." Tätä ajatusta korosti se, miten käsite "rikos" avautui *Oman Maan* lukijalle: 1950-luvun teksteissä rikos oli edelleen poikkeama, se oli murha, tappo, väkivallanteko, kavallus tai omaisuusrikos. Valtio- tai maanpetosta tai poliittisia oikeudenkäyntejä ei mainittu "rikoksina" lainkaan.⁷⁷⁶

Tarkemmin suhdetta oikeudenkäytön kohteeseen täytyy 1950-luvullakin hakea rikollisuutta ja rikosoikeutta käsittelevistä teksteistä, ja niiden tulkinta poikkeaa sekin radikaalisti aikaisemmasta. Vuosisadan puoliväliin tultaessa oikeustieteessä oli tehty tavallaan synteesi vuosisadan alun kaksijakoisesta ajattelusta rikollisuuteen johtavista syistä.⁷⁷⁷ Rikollisuus oli yksilötekijöiden ja yhteiskunnallisten tekijöiden summa. Tätä kompromissiratkaisua helpotti alkoholi, sillä Veli Verkoon tukeutuen voitiin väkivallatilastojen historiallisessa tarkastelussa osoittaa, että alkoholin saatavuus ja alkoholin käytön ryöstäytyminen käsistä poikkeusaikoina aiheutti huomattavan tilastollisen kasvun väkivallatilastoihin.⁷⁷⁸

Pohtiessaan väkivaltarikollisuuden kehitystä historiallisesti Brynolf Honkasalo yhdisti vaivattomasti väkivaltarikollisuuden kehitykseen poliittisen historian tapahtumat, joiden hän luonnehtii olleen "ankarien sisäisten ja ulkoisten järkytysten aikaa kansamme elämässä". Tilastoissa kuitenkin näkyi selitystä vastaan kulkeva trendi, josta ensimmäisen maailmansodan aika erottuu selkeimpänä havaintona: tällöin väkivallantekojen määrä kääntyi huomattavaan laskuun levottomasta ajasta huolimatta. Honkasalo tosin selitti tämän johtuvan juuri "ankarasti voimaan saatetusta alkoholikiellosta".⁷⁷⁹ Erikoista kylläkin, juuri Honkasalo ryhtyi näihin aikoihin kritisoimaan Veli Verkon tulkintaa suomalaisista "murhaajakansana".⁷⁸⁰ Tulkinta alkoholin vaikutuksesta henkirikostilastoihin oli oikea, mutta tiedon kansainvälinen levittäminen oli virhe. Honkasalo myös vaikenä 1920-luvun henkirikostilastojen yhteydessä kieltolaista ja sen mahdollisista vaikutuksista henkirikosten määrään.

Honkasalo mainitsi henkirikollisuuden korkean tason selittäjänä erikseen molemmat sortokaudet, ja sisällissodan erityisesti sitä seuranneiden vuosien väkivaltaa selittävänä tekijänä. "Kun murhasta ja tahallisesta taposta tuomittuja v. 1895 oli miljoonaa asukasta kohti vain 5,54, niitä v. 1926 oli 26,13", Honkasalo totesi ja jatkoi: "Erittäin merkille pantavat ovat 1918-vuoden väkivaltarikollisuutta osoittavat alhaiset luvut, jotka eivät saa selitystään yksinomaan alkoholikiellosta, vaan myös mainittuna vapaussodan vuonna vallinneista muista olosuhteista."⁷⁸¹ Tähän ilmaisuun Honkasalo muotoili sen seikan, etteivät poikkeusolosuhteissa sen enempää normaali yhteiskunta

kuin sen tilastointijärjestelmäkään toimineet siten, että luotettavia tilastotietoja olisi saatavissa. Kun nyt tiedetään, miten suuresta inhimillisestä katastrofista eri kuolintapoineen oli kyse, Honkasalon muotoilua voi pitää melko suurena hurskasteluna, vaikka tiedämmekin, ettei Honkasalolla eikä hänen aikalaisillaan ollut vielä ristiriidatonta tietoa vuoden 1918 väkivaltakuolemien määrästä.⁷⁸²

Honkasalon tulkinnassa vakava väkivalta oli sidoksissa yhteiskunnan kriisitilaan, jonka sopivissa olosuhteissa alhaiset vietit ja rikollinen toimintakulttuuri pääsevät valloilleen. Tätä käsitystä näyttivät tukevan myös havainnot omaisuusrikosten kasvussa heti sodan jälkeen, jolloin olosuhteet – melkoisen varmasti Honkasalon näkökulmasta – olivat nimenomaan yhteiskunnallisesti epävakaita. Ajatuksessa yhteiskunnan häiriötilan ja valloilleen päässeiden rikollisten viettien yhteydestä oli paljon samaa kuin sivistyneistön vuoden 1918 sotaa käsittävässä selitysmallissa.⁷⁸³

”Sosiologinen koulu on korostanut ympäristötekijäin vaikutusta, kun sen sijaan biologinen suuntaus on ollut taipuvainen antamaan suuremman merkityksen yksilöllisille ominaisuuksille”,⁷⁸⁴ Brynolf Honkasalo totesi. Honkasalon oma näkökulma lähestyi tässä kuitenkin yksilöteoreettisia tulkintoja: hän tulkitsi yksilön taipumusten vaikuttavan ympäristötekijöitä voimakkaammin rikoksiin syyllistymiseen henkilöillä, jotka hän määritteli kroonisiksi rikoksenuusijoiksi. Oli siis luonteeltaan rikollisia ja onnettomia sattumalta rikokseen sortuneita, ”tilaisuus tekee varkaan” -tyyppisiä rikoksentekejiä.

Yksilötekijöistä professori Honkasalolla – kuten monella muullakin hänen sukupolvensa juristilla – oli lakimiesuraltaan hyvin konkreettista kokemusta, olihan hän toiminut sisällissodan jälkiselvittelyissä kenttäoikeuden puheenjohtajana Raumalla.⁷⁸⁵ Sisällissodan ”jälkiselvittelyiksi” nimetyssä väkivallassa lakimiehet olivat tuomitsemassa henkilöitä, jotka heidän näkökulmastaan tarkasteltuna olivat juuri samalla tavalla joko ”pahempia” tai sattumalta rikokseen (kapinaan) osallistuneita raukkoja. Itse asiassa tähän jaotteluun oli ohjeistanut jo kenttäoikeuksissa ja sittemmin valtiorikosoikeuksissa käytetty luokittelumekanismi. Ensimmäiseen luokkaan kuuluva oli johtavassa asemassa rikoksia tietoisesti tehnyt henkilö, toiseen ja kolmanteen luokkaan kuuluvat tekoihin viekoiteltuja tai mahdollisesti jopa syyttömiä.⁷⁸⁶

Eräs asia ei ollut puolessa vuosisadassa muuttunut, nimittäin oikeuslaitoksen uudistaminen. ”Suomen oikeudenkäyntilaitos ei enää vastaa nykyisen yhteiskuntakehityksen vaatimuksia. Pahimpana puutteellisuutena on lainkäytön hitaus”,⁷⁸⁷ kirjoitti Tauno Tirkkonen. Käytännössä sama asia kuin aiemminkin, alioikeuksien oikeudenkäynnin hitaus, koettiin edelleen oikeudenkäytön perusongelmana. Riita- ja rikosasioissa käytetty vapaa todistusteoria edellytti, että oikeudenkäynnissä oli oltava kaikki näyttö käytettävissä yhdellä käsittelykerralla. Jos näin ei ollut, vastapuoli anoi käsittelyn lykkäystä.

Mistä ei puhuta kun puhutaan oikeudenkäytöstä

Oman Maan juridiikkaan ja oikeusjärjestykseen liittyvissä teksteissä ei käsitelty vuoden 1918 valtiorikosoikeuksia eikä kysymystä valtio- tai maanpetoksesta. Edes laillisuustaisteluun ei viitata kuin ohimennen. Lainsäädäntöä ja oikeuslaitoksen historiaa ennen itsenäisyyttä selvittäessään Antti Hannikainen totesi, että "[t]ämän esityksen puitteisiin ei kuulu tehdä selkoa siitä taistelusta, jota käytiin maamme oikeuksien puolustamiseksi miltei koko Venäjän vallan loppuajan".⁷⁸⁸ Hannikaisen toteamus osoittaa, että halua ilmeisesti olisi ollut. Kyseessä oli sekä toimituspoliittinen että ajatuksellinen valinta: yhtä lailla kuin laillisuustaistelu, toista maailmansotaa seuranneet sotasyöllisyys- ja asekatkenta-prosessit oli selkeästi sijoitettu käsiteltäviksi poliittisen historian yhteydessä.⁷⁸⁹ Ratkaisu tuntui viestittävän ajattelua, jonka mukaan edellä mainitut prosessit eivät olleet oikeudenkäyttöä lainkaan vaan politiikkaa. Vaikka näkemys oli oikea, on häkellyttävää havaita, että ratkaisu oli kaikessa hiljaisuudessa tehty jo 1950-luvulla, ja se käsitti myös poliittisen kentän vasemman laidan rankaisun historian. *Oma Maa* vaikenee käytännössä kokonaan myös vuoden 1918 sotaan ja 1920-luvun sisäpolitiikkaan liittyvistä poliittisista oikeudenkäynneistä.

Vaikenemiseen oli keskeisenä syynä lähihistorian kipeys ja aikalaisten kyvyttömyys käsitellä tapahtumia. Toisen tekijän muodosti akateemisesti rakennettu aikakauden historiakuva. Historiakuvaan, jossa vapaussodan taistelujen päätyttyä valkoisessa armeijassa sotineet vapaussoturit palasivat kukitettuina kotiinsa ja aloittivat kevätkynnot, eivät valtiorikosoikeudet, ja vielä vähemmän sitä ennen harjoitettu väkivalta, sopineet lainkaan.⁷⁹⁰ Valtiorikosoikeuden juttujen kesän 1918 aikana paikallissuojeluskunnille tuottaman paperityön mainitseminen ei kuulunut kirjoitetun historian piiriin eikä myöskään *Oman Maan* kirjoittajien ajatteluun siitä, mistä historiassa kirjoitettiin.

Valtiorikosoikeus ja valtiopetos- ja maanpetostuomiot olivat kirjoittajien näkökulmasta välttämätön paha, joka yhteisen hyvän nimissä ja kansakunnan historian säröttömyyden kannalta oli parempi unohtaa. Vielä haastavampi kysymys olivat 1920-luvulla kommunistisille soluille langetetut maanpetostuomiot, joiden käsittelyn esti oletettavasti jo jonkinlainen kirjoittajien itsesuojeluvaisto; olivathan tuolloin hovioikeudessa maanpetoksista tuomitut nyt arvostettuja poliitikkoja.⁷⁹¹

Tapahtuneen ja kirjoitetun historian välinen kuilu konkretisoitui vasta *Oman Maan* ollessa painossa, kun sama kustannusyhtiö julkaisi Väinö Linnan romaanitrilogian *Täällä Pohjantähden alla*. Sen kuvaukset kenttä- ja valtiorikosoikeuksien toiminnasta kuvastivat oikeudenkäytön kohteiden kokemuksia eivätkä saavuttaneet välitöntä ymmärrystä siinä sivistyneistössä, joka *Omaa Maata* kirjoitti. Myöhemmin trilogian ymmärtäminen saattoi jossakin katsannossa mennä jo jopa yli tarpeen.

Viitteet

⁷²² Ville Kivimäki, *Between Defeat and Victory. Finnish Memory Culture of the Second World War*, *Scandinavian Journal of History* 37 (2012: 4), 482–504; Ville Kivimäki, *Battled nerves. Finnish Soldiers' War Experience, Trauma and Military Psychiatry, 1941–44*. Åbo Akademi University 2013, 428; Sirkka Ahonen, *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. SHS 1998.

⁷²³ Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012, 100.

⁷²⁴ Henrik Meinander, *A Separate Story. Interpretations of Finland in the Second World War*. Teoksessa Henrik Stenius, Mirja Österberg & Johan Östling (eds.), *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*. Nordic Academic Press 2011, 75; Meinander 2012, 78, 90.

⁷²⁵ Tässä mielessä valaiseva teos on Hannu Tapani Klami, *Oikeustaistelijat*. WSOY 1977; myös Urpo Kangas & Allan Tiitta, *Oikeustieteet*. Teoksessa Tommila (toim.) 2000; varhaisempia muun muassa Kaarlo Nuorvala, *Krestyn miehet. Kuvaus yhdenvertaisuuslain aiheuttamasta oikeustaistelusta*. Sanatar 1939.

⁷²⁶ Työ on jaettu siten, että Jari Eilola tarkastelee varhaisempien aikojen tulkintoja, Marko Tikka 1800-luvun ja kirjoittajien oman lähihistorian tulkintoja.

⁷²⁷ Päiviö Tommila, *Kansallisen tiedeyliopiston alku*. Teoksessa Tommila (toim.) 2001, 308, 310, 316–317. Kysymys ei ollut vain suomalaisesta piirteestä, Colin Kidd, *British Identities before Nationalism. Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World, 1600–1800*. Cambridge University Press 1999; Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Symposium 2000.

⁷²⁸ Valtioyötä ei mainittu *Oman Maan* kahdessa ensimmäisessä painoksessa, mutta kolmannessa se mainittiin lyhyesti autonomian aikaa käsittelevässä osuudessa. Aulis J. Alanen kirjoitti, että Ruotsin aikainen lainsäädännön mukaan valtiopäivät saattoi jättää kutsumatta koolle loukkaamatta niiden oikeuksia verojen myöntäjinä. Vaikka valtioyö ei Alasen mukaan sotinut lain kirjainta vastaan, se loukkasi kuitenkin sen henkeä. Aulis J. Alanen, *Suomen historia 1809–1863*. Teoksessa OM 1960b, 278.

⁷²⁹ Heikki Ylikangas, *Miksi oikeus muuttuu. Laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana*. WSOY 1984a, 178–179, 182–183, 208, 218–219; Tommila 2001, 330–331.

⁷³⁰ Hannu Tapani Klami, *Legalists: Finnish Legal Science in the Period of Autonomy 1809–1917*. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918 2. Societas Scientiarum Fennica 1981, 121; Ylikangas 1984a, 181–182, 184; Tommila 2001; Anu Koskivirta, *”Sisäinen vihollinen”. Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä*. Helsinki 2001, 45–59.

⁷³¹ Tommila 1989, 145–146, 168–169; Ahtiainen & Tervonen 1996, 131.

⁷³² Tommila 1989, 141–144, 174; Ahtiainen & Tervonen 1996, 53. Myös Petri Karosen ja Antti Räihän artikkeli tässä teoksessa.

⁷³³ E. G. Palmén, *Ruotsin maakuntalait ja yleiset maanlait*. Teoksessa OM 1907, 73.

⁷³⁴ Tommila 1989, 139; Ahtiainen & Tervonen 1996, 48–50, 131–132.

⁷³⁵ E. G. Palmén 1907, 75.

⁷³⁶ E. G. Palmén 1907, 74; A. H. Virkkunen, *Länsisuomalaisten kansain sivistysoloista pakanuuden ajan lopulla*. Teoksessa OM 1907, 117–118; R. A. Wrede, *Oikeudenhoidon uudistus*. Teoksessa OM 1907, 530–531; R. A. Wrede, *Oikeudenhoidon uudistus*. Teoksessa OM 1920; Kaarlo Ignatius, *Oikeudenhoidon kehitys 1734 vuoden lain ilmestymiseen asti*. Teoksessa OM 1908b, 585.

⁷³⁷ Ignatius 1908b, 585–586; myös Palmén 1907, 75, 78; Antti Hannikainen, *Suomen lainsäädännön ja oikeuslaitoksen historia vuoteen 1917*. Teoksessa OM 1958a, 358–359.

⁷³⁸ Olli Matikainen, *Verenperijät. Väkivallan ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla*. Bibliotheca Historica 78. SKS 2002, 56–60.

⁷³⁹ Palmén 1907, 78, 81, 84.

⁷⁴⁰ Ignatius 1908b, 586.

⁷⁴¹ Mia Korpiola, *Keskiajan Ruotsin oikeudelliset lähteet*. Teoksessa Marko Lamberg & Susanna Niiranen (toim.) *Keskiajan avain*. Tietolipas 219. SKS 2009, 205.

⁷⁴² Hannikainen 1958a, 357.

⁷⁴³ Heikki Ojansuu, *Lain suomennoksista*. Teoksessa OM 1910, 125–127. Katso myös Antero Holmilan, Ulla Koskisen, Nils Erik Villstrandin ja Petri Karosen artikkeli tässä teoksessa.

⁷⁴⁴ Ojansuu 1910, 127.

⁷⁴⁵ Esko Koivusalo, *Suomalainen lakikieli ja vuoden 1734 lain suomennos*. Teoksessa *Ruotzin Waldacunnan Laki. Hyväksi luettu ja vastaan otettu Herrain Päiwillä vuonna 1734*. Näköispainos. WSOY 1984, 238.

⁷⁴⁶ Koivusalo 1984, 240–241.

⁷⁴⁷ Heikki Ylikangas, Vuoden 1734 lain tausta. Teoksessa *Ruotzin Waldacunnan Laki. Hyväksi luettu ja vastaan otettu Herrain Päiwillä vuonna 1734*. Näköispainos. WSOY 1984b, 234–235. Olaus Petrin tuomarinohjeista myös esimerkiksi Kustaa H. J. Vilkuna, *Neljä ruumista*. Teos 2009.

⁷⁴⁸ Wrede 1907, 530; Wrede 1920, 517.

⁷⁴⁹ Manifestista OM 1907, 586; asevelvollisuusasiasta E. G. Palmén, Asevelvollisuudesta. Teoksessa OM 1909, 182–187; marraskuun julistuskirjasta OM 1911, 50–51.

⁷⁵⁰ E. G. Palmén, Itä-Suomen lahjoitusmaista. Teoksessa OM 1911, 350–351. Tästä teemasta myös Piia Einosen, Antti Räihän ja Marko Tikan artikkeli tässä teoksessa.

⁷⁵¹ E. G. Palmén 1911, 351. Toisenlaisia käsityksiä lahjoitusmaaoloista katso Jyrki Paaskoski, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*. Bibliotheca Historica 24. SHS 1997 sekä yleisesti Vanhan Suomen oloista Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia 4. osa. Kirjoittaneet Petri Karonen, Yrjö Kaukiainen, Rainer Knapas, Jussi T. Lappalainen ja Jyrki Paaskoski. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen. Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseura, Karjalan Kirjapaino 2013.

⁷⁵² E. G. Palmén, Lakikodifioimishankkeet Suomessa. Teoksessa OM 1908, 822–835; E. G. Palmén, Lakikodifioimishankkeet Suomessa. Teoksessa OM 1922, 197–210.

⁷⁵³ Esimerkiksi Jussila 2004; Klami 1977.

⁷⁵⁴ Nuorvala 1939, 238–244; myös Tikka 2004, 314–315.

⁷⁵⁵ Viljo Hytönen, Suomen itsenäisyys. Teoksessa OM 1925, 633.

⁷⁵⁶ Myös Tommila 1999.

⁷⁵⁷ Mikko Juva, Itsenäisyyden aatteelliset edellytykset. Teoksessa OM 1959a, 199–206. Tosin vastaansanomattomin perustutkimus Venäjän-kaupasta autonomian jälkipuoliskolla tehtiin vasta 1970 (Erkki Pihkala, *Suomen Venäjän-kauppa vuosina 1860–1917*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk H. 113. Finska Vetenskaps-Societeten 1970), mutta perusasetelmat olivat toki tunnettuja tilastoista ja aikaisemmasta tutkimuksesta. Suomen ja erityisesti Pietarin talousalueen kulttuurisesta sidoksesta on kirjoittanut Max Engman, muun muassa teokset Max Engman, *S:t Petersburg och Finland, Migration och influens 1703–1917*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och kultur H 130, Finska Vetenskaps-Societeten 1983; Max Engman, *Pietarinsuomalaiset*, WSOY 2004.

⁷⁵⁸ Tuomiokirjoista muun muassa Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkänen (toim.), *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. Jyväskylän historiallinen arkisto. Jyväskylän yliopiston historian laitoksen, Jyväskylän maakunta-arkisto, Jyväskylän historiallinen yhdistys. Jyväskylä 1995, erityisesti Timo Pitkänen, Tuomiokunnan asiakirja-aineisto, 35–56; pohjoismaisesta aihepiiristä tutkimuksesta esimerkiksi Petri Karonen, Perspektiv och metoder inom dombokforskningen i Sverige och Finland cirka 1990–2005. Teoksessa *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt*. Red. av Harry Lönnroth. Nordiska texter och undersökningar 30. Uppsala universitet 2007, 25–43.

⁷⁵⁹ Wrede 1907; F. O. Lilius, Oikeuslaitos ja oikeudenkäyntimenettely. Teoksessa Oskari Autere, Einar Bök, J. Forsman, F. O. Lilius, Matti Helenius-Seppälä ja Väinö Voionmaa, *Yhteiskunnallinen käsikirja*. Kansanvalistusseura 1909.

⁷⁶⁰ Wrede 1907, 531; Wrede 1920, 518.

⁷⁶¹ Wrede 1907, 530; Wrede 1920, 517.

⁷⁶² Allan Serlachius, Vuoden 1734 laki ja lain suomennokset. Teoksessa OM 1907, 299.

⁷⁶³ R. A. Wrede, Vaikutelmia yksikamarisesta eduskunnasta. Teoksessa *Murrosajoilta. Muistoja ja kokemuksia 1*. WSOY 1913, 26–27.

⁷⁶⁴ Serlachius 1907, 298; Allan Serlachius, Vuoden 1734 laki ja lain suomennokset. Teoksessa OM 1920, 401.

⁷⁶⁵ Tästä esimerkiksi Anu Hanna Anttila et al., *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Vastapaino 2009.

⁷⁶⁶ Tätä kritiikkiä muun muassa aikansa pamflettikirjallisuus, kuten E. Nevanlinna, *Virkamiesolomme. Millaiset ne ovat ja millaiset niiden pitäisi olla*. Kustannusosakeyhtiö Kansä 1907.

⁷⁶⁷ Forsmanin kuoltua 1899 *Oma Maa* -teokseen otettiin hänen Kansanvalistusseuran kalenterissa 1891 julkaistu artikkelinsa. Jaakko Forsman & Allan Serlachius, Uusi Rikoslaki. Teoksessa OM 1911, 658.

⁷⁶⁸ Forsman & Serlachius OM 1911, 656.

⁷⁶⁹ Forsman & Serlachius OM 1911, 659.

⁷⁷⁰ Forsman & Serlachius OM 1911, 660.

⁷⁷¹ Hannikainen 1958a, 369–371. Toki myöhempää rikosoikeutta ja rikollisuutta käsitellään omissa artikkeleissaan; Brynolf Honkasalo, Suomen rikosoikeus. Teoksessa OM 1960a ja Brynolf Honkasalo, Suomen rikollisuus. Teoksessa OM 1960b.

⁷⁷² Tauno Tirkkonen, Oikeudenkäyntilaitos ja sen uudistaminen. Teoksessa OM 1958, 391. Kursivointia ei ole alkuperäistekstissä.

⁷⁷³ Katso Wrede 1907.

⁷⁷⁴ Tirkkonen 1958, 391.

⁷⁷⁵ Eri muistelmia- ja kokoomateosten lisäksi (muun muassa Juho Mäkelä (toim.), *Luokkasodan muisto*. Kansankulttuuri 1947) mainittakoon Ensio Hiitosen teos *Vääryyttä oikeuden valekaavussa* (Vapaa Pohjola 1955), joka aikansa kohupamflettina esitteli yksityiskohtaisesti valkoisen Suomen oikeustapauksia, maanpetosoikeudenkäyntejä yms. korostaen oikeudenkäytön subjektiivisia ja mielivaltaisia piirteitä.

⁷⁷⁶ Honkasalo 1960b, 454–464.

⁷⁷⁷ Ari-Matti Nuutila, Toisintoimimismahdollisuus Serlachiuksella ja Honkasalolla – tavoitteita ja arvoja. Teoksessa Raimo Lahti (toim.), *Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI. Rikosoikeuden juhlavuonna 1989*. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A 185. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1989, 349–361. Keskeisenä tämän käsityksen muovaajana Suomessa oli Allan Serlachius, jonka kanta jossain määrin muuttui vuoden 1918 tapahtumien seurauksena. Nuutila toteaa, ettei Honkasalon käsitys rikollisuuden syistä ole selkeästi tulkittavissa, mutta päättyy siihen, että Honkasalon näkemyksessä ulkoiset olosuhteet eivät lopulta määritä alttiutta rikollisuuteen. Honkasalon teksti *Oma Maa* -teoksessa välittää saman ajatuksen.

⁷⁷⁸ Matti Peltonen on eri tutkimuksissa eritellyt tätä seikkaa, muun muassa teoksessa *Viinapäästä kolerakauhuun*. Kirjoituksia sosiaalhistoriasta. Hanki ja jää 1988.

⁷⁷⁹ Honkasalo 1960b, 458 (josta molemmat edellä olleet lainaukset).

⁷⁸⁰ Jussi Pajujoja, Nuoret ja väkivalta. Teoksessa Lahti 1989, 363–364; myös Honkasalo 1960b, 458–459.

⁷⁸¹ Honkasalo 1960b, 458.

⁷⁸² Eryityisesti Paavolainen 1966; Jaakko Paavolainen, *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918. 2. "Valkoinen terrori."* Tammi 1967; Tor Hartman, *Vuonna 1918 sisällissodassa kuolleet ja kadonneet*. Tilastollisia tiedonantoja 46, julkaissut tilastollinen päätoimisto. Helsinki 1970; Lars Westerlund (toim.), *Sotaoloissa vuosina 1914–1922 surmansa saaneet*, Tilastoraportti, valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004.

⁷⁸³ Esimerkiksi Henning Söderhjelm, *Det röda upproret i Finland år 1918. En karaktäristik med stöd av officiella dokument uppgjord av Henning Söderhjelm*. Holger Schilds förlag 1918. Honkasalon tulkintaa väkivaltarikoksista ja poikkeusoloista on kiinnostavaa verrata toiseen, samaan tapaan aikaansa vahvasti sidottuun tutkimukseen, Juhani Mattilan väitöskirjaan *Alltiudesta syyllistystä toistamiseen väkivaltarikokseen*, Helsinki 1988, jota Jussi Pajujoja tulkitsee. Mattilan väitöskirjassa väkivaltarikolliset tyypiteltiin kolmeen kategoriaan, jossa väkivaltarikollistyyppien taustat (riippuvuus vanhemmista, sopeutumisvaikeudet, työttömyys, aivojen toimintahäiriöt, antisosiaalinen persoonallisuushäiriö) määrittivät rikollistyyppiä. Tulkinta rikollisuuteen johtavista tekijöistä on näin tavallaan aivan päinvastainen. Pajujoja 1989.

⁷⁸⁴ Honkasalo 1960b, 455; Nuutila 1989, 357–361.

⁷⁸⁵ Mikko Uola, *Raumalaiset Suomea suojaamassa. Rauman suojeluskunta ja lotat 1917–1944. Raumanlinna oy 1932–1944*. Vakka-Suomen Nuorisosäätio 1994, 78–81.

⁷⁸⁶ Laajemmin Tikka 2004.

⁷⁸⁷ Tirkkonen 1958, 400.

⁷⁸⁸ Hannikainen 1958a, 370.

⁷⁸⁹ Tästä myös Petri Karosen ja Nils Erik Villstrandin artikkeli tässä teoksessa.

⁷⁹⁰ Tämä tapa kuvata kevättä ja kesää 1918 voidaan helposti todeta tarkasteltaessa esimerkiksi suojeluskuntien historioita aina 1930-luvun paikallishistorioista lähtien liikettä käsitteleviin yleisesityksiin Niilo Hersalosta (N. V. Hersalo (aik. Sigell), *Suojeluskuntain historia II. Puolustuskelpoinen kansa. Hätävarasta välttämättömyys*. Vaasa 1962) Kari Seleniin (Kari Selén, *Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944*. WSOY 2001).

⁷⁹¹ Tästä muun muassa Lars Björne, *"...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan..." Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939*. Suomalainen lakimiesyhdistys 1977.

⁷⁹² Akseli Koskimies, Suomen lääkintölaitos. Teoksessa OM 1908a, 356.

⁷⁹³ Juho Saari, Johdanto. Teoksessa Juho Saari (toim.), *Instituutiot ja sosiaalipolitiikka. Johdatus institutionaalisen muutoksen tutkimukseen*. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. 2003, 7, 11.

⁷⁹⁴ Sivistys-käsitteestä esimerkiksi Heikki Kokko, Sivistyksen varhaista käsitehistoriaa. *Kasvatus & Aika* 4:4 (2010), 7–23. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/dokumentit/artikkeli_kokko_0712100043.pdf (27.8.2013); Heli Rantala, *Sivistyksestä sivilisaatioon. Kulttuurikäsite J. V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta lingua Fennica 362. Turun yliopisto 2013. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5380-6> (9.9.2013).